

In wetenschap van de ziel

In wetenschap van de ziel

onder redactie van
Ton Jorna & Carlo Leget

Eburon Delft

2015

ISBN 978-90-5972-983-4

Uitgeverij Eburon
Postbus 2867
2601 CW Delft
tel.: 0152131484
info@eburon.nl
www.eburon.nl

Omslag en typografie: Margriet Agricola, www.tekstencultuur.nl
Afbeelding omslag: Ekaterina Panikanova, *Guardami*, 2007, olie op doek,
www.ekaterinapanikanova.com

© 2015 Ton Jorna en Carlo Leget. All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior permission in writing from the proprietor.

© 2015 Ton Jorna en Carlo Leget. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

Inhoud

Voorwoord	9
1 Inleiding: wat is de ziel in de zorg waard? <i>Anne Goossensen</i>	11
2 WIE BEN IK EIGENLIJK? Een vraag zo ondoorgrondelijk als de ziel <i>Gerard Visser</i>	21
3 'Mijn ziel doet pijn' <i>Beate Giebner</i>	31
4 En de psychiater: ziel of rol? <i>Arjan Braam</i>	37
5 Zoeken naar zielenroerselen <i>Eslie Otten-Jongen</i>	51
6 Een ziel gemaakt uit vuur en bergkristal <i>Denise de Costa</i>	57
7 Huiver voor de ziel <i>Annette van Dijk</i>	69
8 De ziel als verbinder <i>Ton Jorna</i>	81
9 Zielservaringen rond het sterven en de ondersteunende rol van de humanistisch geestelijk begeleider <i>Tilly de Kruyf</i>	99
10 Met hart en ziel: de zorg voor het gebroken hart <i>Willem Voois</i>	111
11 'Voort lopen door de eigen ziel': Etty Hillesum en de spirituele weg <i>Jean-Jacques Suurmond</i>	123
12 Horen doe je met je oren ... <i>Sietse-Jan Weijenberg</i>	135
13 Heeft de ziel toekomst? <i>Carlo Leget</i>	137
Personalialia	150

Voorwoord

Als je wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd afscheid neemt van je geesteswetenschappelijke werk, doe je dat met een thema dat passend is voor de aard en inhoud van het werk dat je jarenlang hebt gedaan. Maar je kijkt ook vooruit. Het thema moet ook actueel en relevant zijn voor de mensen van nu. Zo'n thema is de ziel. De ziel is een thema waar veel mensen belangstelling voor hebben, niet alleen voor hun persoonlijk leven, maar juist ook in de geestelijke gezondheidszorg en in het bijzonder in de geestelijke verzorging.

Maar hoe vanzelfsprekend we het woord 'ziel' ook in de mond nemen, in wetenschappelijke kring wordt het slechts mondjesmaat doordacht, door enkelingen in de geesteswetenschappen. Het is met name bij autonome schrijvers in het vrije veld dat de ziel nu haar comeback maakt. Het gaat dan niet zozeer om de vraag of de ziel sterfelijk of onsterfelijk is, maar meer om dat wat mensen bezielt, wat ze eigenlijk bedoelen als ze zeggen dat ze zielsbedroefd zijn, of dat ze zich zielsverbonden voelen met een ander. Dit zijn maar uitdrukkingen, maar toch geven ze aan dat die ziel iets heel wezenlijks is. Het staat ergens voor, en daarom is het de moeite waard nader te onderzoeken wat er op het spel staat wanneer de ziel ter sprake gebracht wordt.

Zo hadden wij beide recentelijk al blijk gegeven van onze aandacht voor de ziel:

In het tijdschrift *Zin in Zorg* werd in het themanummer 'Bezieling', juni 2013, in het redactioneel door Carlo Leget opgemerkt: 'Bezieling mag wél; maar datgene wat voor de bezieling zorgt mag dan weer niet. Maar eigenlijk kun je met de ziel niet meer voor de dag komen. Zeker niet in de wetenschap'.

Iemand die dat als geen ander wel heeft gedaan is Etty Hillesum, die in haar dagboeken en brieven zowel *bezielt* schrijft, als verhelderend schrijft over de *ziel* met betrekking tot de dingen des levens. Ter gelegenheid van haar honderdste geboortedag,

15 januari 2014, verscheen het boek *Altijd Etty. Etty Hillesum, inspiratiebron voor een rijk innerlijk leven*. In dat boek hebben de auteurs, Ton Jorna en Julika Marijn, bekende en minder bekende Nederlanders geïnterviewd over de vraag wat zij aan haar werk ontleen. Met name de ziel kwam in de gesprekken meermalen naar voren, en Ton Jorna heeft er ook het hoofdstuk 'De geboortehelper van de ziel' aan gewijd.

Vanuit deze twee invalshoeken werd het thema van het afscheids-symposium op 30 september 2014 bepaald en kreeg het de titel mee *In wetenschap van de ziel*, met de volgende beschrijving:

De ervaring in de praktijk is dat zorg voor de ziel vaak een meerwaarde biedt in de omgang met mensen die problemen of moeilijkheden ondervinden aan de binnenkant van hun bestaan. Tegelijkertijd overheerst in de wetenschap de scepsis over het begrip ziel. Ook in de menswetenschap die mensen opleidt tot geestelijk of existentieel begeleider heeft men het liever niet over dit oude begrip. Dit symposium wil de ziel onder de aandacht brengen vanuit het idee dat de wetenschap opnieuw over de ziel moet nadenken, omdat hierdoor de cliënt beter tot zijn recht komt.

Vandaar ook deze bundel, waaraan behalve de meeste sprekers van het symposium ook enkele anderen die het thema een warm hart toedragen met essays of columns over de ziel hebben bijgedragen. Om de ziel veelzijdig voor het voetlicht te brengen zijn er bijdragen vanuit zowel de theorie als de praktijk (i.c. de geestelijke verzorging), en vanuit diverse disciplines als de filosofie, psychiatrie, humanistiek, theologie en mystiek. En bovendien ontbreekt Johannes Sebastian Bach niet, want wie Bach zegt zegt ziel: delen uit de Cellosuites waren te beluisteren tijdens het symposium en de cellist heeft enige woorden aan zijn muziek gewijd. Zo wordt vanuit deze vele invalshoeken een gevarieerde doordenking van de ziel gepresenteerd, die gelezen, onderzocht en beproefd kan worden op inhoud, zeggingskracht en betekenis.

Ton Jorna en Carlo Leget

1 Inleiding: wat is de ziel in de zorg waard?

Anne Goossensen

Op 30 september 2014 nam Ton Jorna afscheid van de Universiteit voor Humanistiek. Hij was daar 38 jaar werkzaam, de tijd bij de voorganger, het Humanistisch Opleidings Instituut, meegerekend. Al die jaren heeft hij een bijdrage geleverd aan het vakgebied Geestelijke en Existentiële Begeleiding. Hij publiceert over existentiële zoektochten, ontwikkelingsprocessen, ontmoeten en over existentiële thema's als aandacht, verlangen, schaamte en eenzaamheid. Als illustratie van dit boek koos Jorna een schilderij van Ekaterina Panikanova (1975), die woont en werkt in Rome en Sint-Petersburg. Het schilderij heet 'Guardami', wat in het Italiaans 'Kijk naar mij' betekent. Of, een stap verder en ik interpreteer vanuit het thema van deze bundel: 'Zie mij, erken mij, kijk door mijn buitenkant, door mijn oppervlakte heen. Zie mij in de diepte. Zie mij in mijn grootsheid. Zie mij als een mysterie. En kijk door jouw verbeelding van mij heen.' Voor mij gaat dit schilderij over de waarde van 'gezien of gehoord worden', cruciaal voor een goede kwaliteit van de zorg.

Voor zijn afscheidssymposium in de Geertekerk in Utrecht agendeerde Jorna de ziel. Hij opent in hoofdstuk negen het denken over de ziel als 'de uitdrukking van een alomvattend proces waarin de vele verschillende lichamelijke condities en geestelijke stadia dienstbaar worden aan het vervullen van een bepaalde levensopdracht'. Schouwen, worden wie je bent, pijn en verdriet hebben te maken met een af te leggen weg van zielengroei. Bevorderend hierbij is contact met iemand die de ander liefdevol ziet als 'jij' in het hier en nu, die zich geeft door met de ziel bij hem of haar betrokken te zijn. Dat mag in de hulpverlening niet verloren gaan. Met zijn bijdrage in deze bundel borduurt Jorna voort op publicaties van de afgelopen jaren. Ik licht er drie uit.

In 2008 verscheen zijn boek: *Echte woorden. Authenticiteit in de geestelijke begeleiding*, over competenties van geestelijke begeleiders die mensen bijstaan in hun noodbeleving en verlangen

(Jorna 2008). In 2012 vormde hij de redactie van een bundel met studies naar existentiële eenzaamheid en zingeving met de titel *Mag een mens eenzaam zijn?* (Jorna 2012a). In 2014 schreef hij samen met Julika Marijn *Altijd Etty*, over de bezielde innerlijke zoektocht van Etty en hoe zij in onze tijd inspiratie levert aan anderen (Jorna & Marijn 2014).

In deze bundel onderzoeken we of ‘de ziel’ een meerwaarde biedt in de omgang met mensen die moeilijkheden ondervinden ‘aan de binnenkant van hun bestaan’. Diverse experts verkennen de betekenis van de ziel bij het bieden van (goede) zorg. Iedere auteur in deze bundel geeft een omschrijving van de ziel. Het merendeel gebruikt gedichten, beelden en metaforen om duidelijk te maken wat zij onder de ziel verstaan, vaak met citaten. Hun zoeken naar woorden is geen conceptuele verlegenheid, maar blijkt inherent aan het onderwerp. De ziel laat zich niet makkelijk vangen in een heldere en universele definitie.

Drie posities in het denken over de ziel

Het is een gevarieerde bundel waarin tenminste drie posities te herkennen zijn in het denken over de ziel. Ten eerste zijn er de auteurs die kennis over de ziel relateren aan mystici of mystieke levenswijzen. Ten tweede zien we auteurs die vanuit het ondoorgrondelijke van de ziel via meer filosofische weg tot omschrijvingen komen. En ten derde is er een groep auteurs die schrijft vanuit de zorg, waar de ziel in de omgangstaal voorkomt bij patiënten en geestelijk verzorgers. Carlo Leget sluit de bundel af met de vraag of de ziel toekomst heeft.

Auteurs uit groep één beschrijven de ziel in beeldende taal en refereren aan mystici om tot een beschrijving van een ontwikkelingsweg te komen. Schrijfster Denise de Costa kiest bijvoorbeeld in hoofdstuk zes voor het beeld van een ziel van vuur en bergkristal. Deze woorden van Etty Hillesum brengen kwalificaties als ‘oudtestamentisch hard’ maar ook ‘strelend zacht’ mee. Andere kenmerken zijn: oorsprong van alle goeds en brandend vuur, maar ook innerlijke ruimte door tijden en landen heen, vliegen en groeien. De ziel is volgens Hillesum in (Europese)

landen meestal onbewust en kan ouder of jonger zijn dan iemands werkelijke leeftijd. De Costa illustreert met teksten van Hillesum hoe een ziel verstopt kan zitten en hoe een ziel geholpen kan worden te groeien. In hoofdstuk elf kiest Jean-Jacques Suurmond ook voor een mystieke benadering en bespreekt de ziel als raadsel, onstoffelijk, als goddelijk vonkje dat verlangt naar 'thuis'. Levens zijn voor hem wegen van omvorming, waarin vonkjes tot laaiende vuren kunnen worden. Via het leven van mystica Etty Hillesum verkent hij fasen in ontwikkelingswegen: ontwaken, loutering, verlichting, donkere nacht en vereniging. In hoofdstuk zeven verlaat Annette van Dijk zich op Hadewijch en kent de ziel als een wezen dat door God gezien kan worden en dat zelf ook God kan zien. Huiver voor de ziel heeft volgens haar te maken met het schouwen in de eigen diepe afgrond. Kijken naar het wezen van je bestaan leidt dan tot geestelijke hoogtevrede: huiver voor het mysterie van de ziel. Daar liggen volgens haar kansen voor de zorgverlening, door pijn en huiver voor de ziel te herkennen en daar ondersteuning bij te bieden.

In de tweede groep auteurs met een meer filosofische benadering, verstaat filosoof Gerard Visser in hoofdstuk twee de ziel als heel het ondoorgrondelijke veld, de unieke resonantieruimte, van herkomst en bestemming in het leven. Hij noemt de ziel het mysterie van het zelf, raadselachtig. Uitgaande van deze ondoorgrondelijkheid verkent hij een tweede hypothese: voeling met de ziel is mogelijk via moderne bezinning, filosofie, kunst en poëzie. Visser komt via de bespreking van gedichten tot het inzicht dat de ziel iets is wat overblijft als we alles wegstrepen wat we vergaard hebben. Iets wat misschien niet in ons leeft, maar wat wij tijdelijk bewonen. In deze groep plaats ik ook psychiater Arjan Braam, die in hoofdstuk vier kiest voor een opvatting van de ziel als universele eigenheid van ieder levend wezen, van de ondeelbare identiteit die het individu zelfs na diens overlijden kenmerkt. Als begripsmatige constituenten van de ziel benoemt hij onder andere uniciteit, continuïteit, vrijheid, identiteit, verbondenheid, authenticiteit en ik-zelf-relatie. Hij reflecteert over de rol van de psychiater en diens duidingen van psychiatrische ervaringen als zielsverlies, zielsvervaging en zielsisolatie. Nadenken over psychiatrisch lijden en de ziel brengt Braam bij de behandelrelatie

en bij drie manieren van het kennen van de ander en van psychiatisch leed, te weten empirisch, rationeel en contemplatief. Waarna hij een standpunt inneemt voor de waarde van de ziel in zijn eigen praktijk.

Auteurs in groep drie (binnen de zorg) stellen vast dat patiënten en zorgverleners de ziel gebruiken in de omgangstaal. Zo beschrijft geestelijk verzorger Beate Giebner in hoofdstuk drie ervaringen van patiënten waarbij de ziel voorkomt. Zij ziet zielenpijn, zielenhunkering en zielsverlangen; ervaringen die voor haar duiden op een kwetsbare kern van het bestaan. Ze schrijft dat een ziel kan krimpen en uitdijen, en dat doet allebei zeer. Dat uitdijen begrijpt ze als bezieling: als er in de mens een ‘vliegende energie’ aan het werk is. In haar zorgomgeving toont de ziel zich via glanzende ogen, een bredere blik op de wereld, als stralende verhalen in een soort luwte van de ziekenhuisverschikkingen. Ook Tilly de Kruyf schrijft vanuit de zorg. In hoofdstuk negen vertelt ze hoe zij getuige was van vertrekkende zielen bij stervenssituaties in haar praktijk van geestelijke verzorging. Ook daar is het zoeken naar woorden, maar opvallend is hoe de aanwezigen vergelijkbare ervaringen hebben. Zij reflecteert over die ervaringen en de rol van een humanistisch geestelijke verzorger.

Zielentaal door patiënten

Kortom: patiënten en zorgprofessionals blijken onmiskenbaar het woord ziel in de mond te nemen. Wat is de betekenis daarvan? Ik kies hier voor een voorbeeld dat heel helder illustreert. Sylvia Plath (1932-1963) was patiënt en schreef en maakte gedichten, romans, dagboekfragmenten en tekeningen. Door haar woorden heen toont zich een bewustzijn dat het leven wilde proeven en vieren, zeer intens. ‘Ik ga door het leven met alle poriën open’, schrijft ze. Ze leed onder andere onder eenzaamheid. Ze schrijft:

En als je dan eindelijk iemand vindt, bij wie je denkt dat je je ziel kunt uitstorten, dan trek je je terug, geschokt door de woorden die je uitbrengt – ze zijn zo ranzig, zo lelijk, zo betekenisloos en zwak omdat je ze zo lang in het kleine, bekrompen donker van je binnenste ge-

houden hebt. Ja, er is vreugde, vervulling en gezelschap – maar de eenzaamheid van de ziel in zijn afschuwelijke zelfbewustzijn is verschrikkelijk en overweldigend. (Plath 2000, 31)

Een nadere blik op die eenzaamheid en dit citaat licht een tipje van de mogelijke waarde van de ziel in de zorg op. De standaardopvatting van eenzaamheid in Nederland is eenzaamheid als sociaal probleem, als een gebrek aan contacten met anderen. Als oplossing worden bijvoorbeeld uitjes naar het theater georganiseerd met een groep ‘eenzamen’. Het bovenstaande citaat maakt duidelijk dat de standaardoplossingen niet werken voor mensen als Sylvia Plath. Het roept op tot reflectie over menselijke ervaringen die zich moeilijk laten delen en hoe die wel of niet herkend worden.

Zielentaal door zorgprofessionals

Voor professionals valt het begrip ‘ziel’ daarmee te relateren aan de manier waarop zij patiënten waarnemen. Wat zien zij (niet) en hoe duiden zij dit? Therese Southgate¹ gebruikt expliciet het woord ‘ziel’ in een professioneel referentiekader en pleit voor een bepaalde aandacht van artsen.

Aandacht zoekt niet iets, noch dringt ze zichzelf op aan wat voor haar ligt. Aandacht wacht eenvoudigweg, in een staat van gereedheid om te ontvangen; wat ze ontvangt is de waarheid van het voorwerp vóór haar. Uiteindelijk gaan kunst en geneeskunst allebei over ‘zien’: we kijken eerst met het lichamelijke oog, overwegen daarna met het oog van het verstand en uiteindelijk, als we aandachtig genoeg zijn geweest, beginnen we te kijken met het oog van de ziel. Als we deze aandacht vasthouden, geduldig en stil genoeg, dan gaan we ook horen, ergens diep in de diepten ver vandaan van de plek waar woorden gevormd worden. [...] Het is in dezelfde woordeloze taal van de menselijke geest dat de arts niet alleen een ziekte ziet, zelfs niet een patiënt, maar de persoon. Op dat moment begint de genezing. Paradoxaal genoeg

wordt ook de genezer genezen. Misschien is dat wel de kunst van het genezen. (Southgate 1997)²

Goede zorg gaat volgens deze omschrijving over aandacht die het mogelijk maakt om iets te horen in een woordeloze taal. Voorwaarde is geduldig een bepaalde vorm van aandacht te genereren. Dit raakt aan het werk van Jorna die in een recente publicatie zijn begrip *deelnemende professionaliteit* toelicht, dat staat tegenover de gebruikelijke doelrationele professionaliteit (Jorna 2014). Hij pleit daarmee voor gesprekken met een open ‘tussenruimte’, waarin de professional de moed heeft om in de gedeelde ervaring betekenissen en zin aan het licht te laten komen. Dat lukt niet als de professional vanuit oplossingsgerichtheid het verhaal van een cliënt te snel vanuit het hoofd begrijpt. Ook niet als de professional werkt met een vast verloop van gesprekken of via vaste betekenisgeving zelf in de comfortzone blijft. Een deelnemende professional stelt kadering uit en wil eerst ontvangen. Hij of zij is gericht op signalen vanuit de ‘diepte’. Een patiënt benaderen met een deelnemende professionaliteit maximaliseert de kans dat deze zich gezien of gehoord voelt en dat hij of zij met belevingen kan komen die de ander verrassen. Dit inzetten op delen helpt soms beter dan willen verhelpen. Vanuit een sensitieve afstemming kunnen nieuwe inzichten geboren worden in de tussenruimte, inzichten die beide gesprekspartners kunnen verrassen. Dit is geen eenvoudige professionele kwaliteit. Wie zich erin verdiept, leert te zien hoe gemakkelijk het mis gaat en hoe we ons zelf in de weg zitten. Essentiële belevingen en betekenissen van cliënten krijgen dan geen ruimte en er ontstaat mismatch (Goossensen 2013). De kwaliteit van de ontmoeting laat te wensen over.

Ontmoeting op zielsniveau

Geestelijk verzorger Esli Jongen schrijft in hoofdstuk vijf een column over ontmoetingen in de zorg. Ze begrijpt de ziel als een stuwende kracht in het leven van een mens. Ze merkt bij ontmoetingen in de zorg op dat op zielsniveau de bron van levenskracht van de partners in een ontmoeting richting elkaar kan gaan stromen. Als de partners samenkomen, ontmoeten de

zielen elkaar. Jongen geeft voorbeelden van ontmoetingen in de zorg waar de zielen zich zo roeren: in stilte, in woorden, of anders. Voor haar zijn deze ontmoetingen in de zorg wezenlijk: ze ontroeren en maken dankbaar.

Duidelijk is dat reflecties over professionals en de ziel in de zorg gaan over hoe ze kijken en luisteren naar cliënten. Kunnen zij in contact komen met een laag waar woorden niet of moeizaam kunnen komen? Hier bestaat een parallel met de cellosuites van Bach, muziek die op het symposium klonk en ook wel ‘balsem voor de ziel’ is genoemd. Volgens mijn collega Carlo Leget is dat omdat de grootsheid van Bach erin bestaat dat hij de meest uiteenlopende en complexe gevoelens en worstelingen die mensen kunnen hebben weet te verklanken in zijn muziek. Bach doet dat op een manier die bijna tijdloos lijkt. Na meer dan 250 jaar en in een compleet andere tijd worden talloze mensen door de componist nog steeds geraakt op een laag waar woorden niet goed kunnen komen. Bach beluisteren via de cello heeft een extra dimensie omdat de cello qua resonantie zo diep-menselijk klinkt. Het is alsof de ziel van de mens tot klank komt wanneer de snaren en het hout beginnen te trillen. En mogelijk raken juist deze cellotrillingen luisteraars in hun ziel. Hier staat de ziel dan voor een laag in de menselijke beleving waar Ton Jorna over schrijft en die we herkennen vanuit het werk van Sylvia Plath: de laag waar echtheid aan de orde is.

Persoonlijke vorming

En die echtheid is van groot belang bij de opleiding van geestelijk verzorgers. Ton Jorna constateert na vijftieng jaar opleiding geestelijke begeleiding dat het universitaire karakter van de opleiding helpt (Jorna 2012b). Tegelijkertijd is persoonlijke ontwikkeling van geestelijk verzorgers noodzakelijk om te komen tot een goede praktijk van geestelijke begeleiding aan het ziekbed, in de cel, op uitzending of waar dan ook. Daar waar mensen worstelen met *trage vragen* (begrip van Harry Kunneman) en *aandachtstijd* (begrip van Douwe van Houten) kunnen gebruiken. Van studenten geestelijke begeleiding vraagt dat om zich enerzijds wetenschappelijk te scholen, dus in cognitieve, conceptuele en argumentatieve zin: ze moeten uit elkaar kunnen halen en

analyseren. Anderzijds vraagt de praktijk om in verbinding te zijn, de ander als geheel te zien en tot zinsamenhang te komen. Ton Jorna stelt daartoe een viervoudige vorming voor: naast theoretische, levensbeschouwelijke en praktische vorming agendeert hij persoonlijke vorming. Door het ontwikkelen en integreren van die vormingen worden studenten geschoold tot goede geestelijk begeleiders (Jorna 2012b).

Willem Voois onderstreept en illustreert dit in hoofdstuk tien vanuit zijn praktijk als geestelijk verzorger. Hij beschrijft hoe in onbetaalbare betekenisvolle ontmoetingen hart en ziel van geestelijk werk zich kunnen tonen: de ander ontmoeten als ander wiens unieke ziel zich in een belangeloze en dan pas vrije, zelfs transcendente ruimte ten volle kan tonen. En juist daarin kan volgens hem het 'onmetelijke, onoplosbare, onbeschrijflijke, niet te conceptualiseren onduidelijke, onheldere, subjectief geleefde levende' leven aan de orde komen. Hij bespreekt de spanning tussen geestelijke zorg als kunst van het gissende 'tweede oog' versus gebruik van aantoonbaar werkende methodieken.

Geestelijke begeleiding als kunst

Voois en Jorna zien het beoefenen van het vak geestelijke begeleiding eerder als een kunst dan als een kunde. Die kunst bestaat uit ontvankelijk zijn en waarnemen om de ander in zijn werkelijkheid goed te horen, echt te zien en te verstaan. Het ophangen van labels aan het verhaal van de ander, interpretaties van buitenaf en fragmentatie staan die kunst in de weg. Jorna vindt het in wezen elke keer weer een wonder dat binnen alle tegenstellingen en afgescheidenheid in het leven, blijkbaar ook zinverschaffende momenten van eenheid van ervaring en gedachte bestaan. De kunst van de geestelijk begeleider bestaat er dan uit om die momenten te bevorderen en hun doorwerking in de ander te koesteren (Jorna 2012).

Bijzonder genoeg doet deze omschrijving van de geestelijke begeleiding denken aan hoe de musicus van de cellosuites op het symposium, Sietse-Jan Weijenberg, over Bach schrijft in bijdrage twaalf in deze bundel. Hij stelt dat Bach nergens definitief antwoord geeft en noemt diens muziek 'open' en 'rijk'. Andere muziek is soms 'dichter' en minder caleidoscopisch. Daarmee is

de essentie van Bach ook moeilijk te pakken: je raakt er aan, cirkelt er om heen. Het is meer een reis, een ontmoeting. Dat is omdat Bach geen expliciete betekenis in de suites legde, geen overduidelijke boodschap. De muziek van Bach laat ruimte om iets te laten spreken wat niet goed onder woorden te brengen is, wat niet goed vast ligt. Elke luisteraar heeft andere associaties en ieder vat het spel op een eigen wijze op. Naar Bach luisteren is als lopen door een muzikaal labyrint, een spiegelpaleis. We kunnen er doorheen wandelen, en als we ons open stellen kan door die weidse muziek heen vanuit die veelvoudigheid iets tot ons spreken dat ons kan raken.

Op vergelijkbare wijze doemen die zinverschaffende momenten in de geestelijke begeleiding als het ware op doorheen het gefragmenteerde en soms gebroken verhaal van de ander. Die spanning tussen het specifieke en het ongedefinieerde, tussen wat zich wel en wat zich niet laat verwoorden staat centraal in deze bundel.

Springlevende ziel?

Carlo Leget eindigt deze bundel in hoofdstuk dertien met een essay op basis van zeven stellingen waarin hij constateert dat er veel terreinen in onze maatschappij zijn waar de ziel springlevend is, maar dat er ook ontzielende krachten werkzaam zijn in velden als het onderwijs, de zorg en het culturele leven. Hij concludeert dat spreken over de ziel waarde heeft, in haar eigen retorische veld. Omdat dit begrip ons rechtstreeks brengt naar een diepe laag in onze ervaring, die met existentiële ervaringen en zingeving verbonden is. En dat biedt kansen. Zijn uitsmijter: 'Wil de ziel meer zijn dan een historisch concept voor filosofen of een nostalgische categorie voor dichters, dan zullen we in onze samenleving moeten werken aan plekken waar de innerlijkheid gecultiveerd wordt en het innerlijke leven van mensen gevoed wordt.' Met deze bundel ligt er een *roadmap* om die uitdaging op te pakken voor de zorg.

Noten

1. Zij is verbonden aan het Journal of the American Medical Association.
2. Vertaling van Peter Thissen.

Referenties

- Goossensen, A. (red.) (2013) *Schetsen van mismatch. Een zorgethische visie op evaluatieonderzoek*. Utrecht: Movisie.
- Jorna, T. (2008) *Echte woorden. Authenticiteit in de geestelijke begeleiding*. Amsterdam: SWP.
- Jorna, T. (red.) (2012a) *Mag een mens eenzaam zijn? Studies naar existentiële eenzaamheid en zingeving*. Amsterdam: SWP.
- Jorna, T. (2012b) Voor meer dan rede vatbaar. Over de scholing en vorming van humanistisch geestelijk begeleiders. In: Alma, H., Lensvelt-Mulders, G. (red.) *Waardevolle wetenschap. Zingeving en humanisering in het wetenschappelijk onderwijs*. Uitgave van de Universiteit voor Humanistiek, 213-231.
- Jorna, T. & J. Marijn (2014) *Altijd Eetty. Eetty Hillesum, inspiratiebron voor een rijk innerlijk leven*. Utrecht: Uitgeverij Ten Have.
- Jorna, T. (2014) Deelnemende professionaliteit bij eenzaamheid. *Counselling magazine*, 3(5), 51-56.
- Plath, S. (2000) *The unabridged journals of Sylvia Plath*. London: Faber and Faber.
- Southgate, M.T. (1997) *The art of JAMA*. Mosby, St Louis, MO: p.xii. In: Randall, F, Downie R.S. (2010) *The Philosophy of Palliative Care. Critique and reconstruction*. Oxford: Oxford University Press.